

բր կը պահանջէին: 1439ին եղաւ այս մեծ դատը, որ ամբողջ պահուած էր 'ի Սթրասպուրի, և գիպուածով մը 1745ին գտնուեցաւ քաղաքին հին աշտարակի մը միջէն վէրջիւր գիւանապետին ձեռքով:

Անչեւ Տրիթցիէնի մահը գիշեր ցորեկ տխրատեցան, որպէս զի, ինչպէս ըրինք, կարենան Ագուիսկրանայի մեծ տօնափաճառին հասցընել, յոյս ունենալով թէ շատ շահաւոր պիտի ըլլար իրենց: Այս գիրքը պիտի ըլլար Աստուածաշունչ կամ Կարողիկէ մը, ինչպէս ժամանակակիցաց ստուգապատմով փկայութիւններն կը հաւատարմացընեն. որոց մէջ նշանաւորներէն է Ուրիկ Յելլ, որ քանի մը տարիէն ետքը Գոյոնիոյ առաջին տպարանը բացաւ, և թրիդէմ քահանայն՝ որ մանկութեան ատենը տեսած էր զԿութէմպէրի: Եւ թէպէտ այս առաջին գիրքը չհրատարակեցաւ 'ի Սթրասպուրի, սակայն ստոյգ կ'երևնայ թէ տպագրութեան խանձարուրքն այն քաղաքն եղած ըլլայ, և իրաւամբ Կութէմպէրիկի արձանը հօն կանգնեցաւ:

Մէջ բերենք Յելլի փկայութիւնը, որ նախանձորգութիւն չընող քաղաքի մը մէջ բնակելովը՝ խնդրոյն մէջ ամենևին չաճ մը չիկրնար ունենալ. « Այս ազնուական աւրուեստը, կ'ըսէ, առաջին անգամ գտնուեցաւ 'ի Մակոնցա Գերմանիայ, և մեծ պատիւ բրաւ գերմանական ազգին: Այս դէպքն հանդիպեցաւ 'ի 1440, յորում ժամանակն Կութէմպէրի գեւ կը բնակէր 'ի Սթրասպուրի. և անկէ մինչև 'ի 1450 այս աւրուեստն և իրեն բոլոր վերաբերեալք կատարելագործուեցան: 1450ին յորեւեան

տարւոյն մէջ սկսան տպագրութիւնք, և առաջին տպագրուած գիրքն եղաւ լատիներէն Աստուածաշունչ մը խոշորագիր տառերով՝ որոնցմով հիմա ճառոցներն կը տըպուին: Տպարանի առաջին գորշն եղաւ Մակոնցայի քաղաքացի մը՝ Յովհաննէս Կութէմպէրի կամ Կութէմպուրկ ազնուատոճմ անձը »:

Ոմանք կ'ըսեն թէ Կութէմպէրկ առջի բերան միտք ունեցած չըլլայ շարժական գրերով տպագրութիւն ընել, այլ թէ ուզած ըլլայ բարձրաքանդակ փայտեայ տախտակներ գործածել. կ'ըսեն դարձեալ թէ Տրիթցիէնի օգնականութեամբն Սթրասպուրիկ մէջ քանի մ'անտեսուն և աննշան հրատարակութիւններ բրած ըլլայ: Սակայն անհաւանական կ'երևնան այս կարծիքներն. վասն զի ինքը չէր կրնար չգիտնալ թէ որչափ գծուարին է 1300 էջեր փորագրել. և բոլոր Աստուածաշունչը կազմող երկու միլիոնէն աւելի տառերը:

Ուստի ստոյգ կ'երևնայ թէ Կութէմպէրի որ իր ժամանակակիցաց փկայելովն գրութեան նոր կերպ մը գտաւ, շարժուն գրեր կը գործածէր. տարակուսականը միայն այն է թէ արդեօք մետաղեայ էին իր տառերն թէ ոչ:

Տրիթցիէնի ժառանգաց իրեն ղէմ բացած դատովը թէ նիթական և թէ բարոյական օգնութիւնը կորսնցնելով, բռնադատեցաւ առ ժամանակ մի թողուլ իր մասնութիւնները, և շատ տարիներ անցուց 'ի Սթրասպուրի, անուշտ որ գիւտը հասնեցընելու կերպին վրայ մտածելով:

ՊԵՆԱՍՊԵԱՆ ԵՒ ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍ

Ա

Տակաին համալսարհի կարծիք մ'է որ հռովմէական ճարտարապետութեան ծագելէն առաջ՝ խաւիոյ մէջ գտնուած յիշատակարանք բոլոր Յոյն արուեստաւորաց գործերն ըլլան: Բայց արդեօք Թերակըզդոյն չէնքերն յունական ճարտարապետութեան կատարելութեան ծայրը հասնելէն ետքը չինուեցան, որոնք չինեցին անոր մե-

հեանները, քաղաքաց պարիսպները ու աշտարակները, գերեզմանքը ու շիրմները, որոց հոյակապ մնացորդներն կը տեսնուին մինչև հիմա. ուրեմն ետորարական քաղաքականութիւնը հիլլենականէն վերջն է: Տարօրինակ բան մ'է որ տոսկալին այսպիսի սխալ կարծիքն ունի իր կուսակիցները, մինչդեռ հմուտ մատենագիրք գիտնական փաստերով ապացուցին որ յոյն-հռովմէական ըսուած ճարտարապետութիւնն իստա-

լիոյ մէջ ծնած է, և անկէջ Նլլադա անցած
Խտալացի գաղթականաց և կամ Յոյն այց-
ելուաց ձեռքով: Չարմանայի է թէ ինչ-
պէս նոյն իսկ քաջ ճարտարապետը կը
պաշտպանեն ու կը հետևին Վիդրովիտսի
կարծեացը, թէ ճարտարապետութիւնն ա-
ռային մարդկութեան խեղճ խրճիթներէն
յառաջ եկած ըլլայ:

Տիրենեանց, Իբերեանց և Ումբեանց
նախկին գաղթականութիւններէն ետքը,
Պաղեստինէն, Եգիպտոսէն ու Սիրիայէն
ուրիշ երկրորդ գաղթականութիւն մ'ալ
եկաւ յիտալիա, պատերազմասէր ժողո-
վուրդ մը, որ լեցուելով Թերակղզւոյն մէջ,
միացաւ այն ժողովուրդոց հետ՝ որոնք արդէն
առանձին ազգութիւն մը ձևացուցեր ու
ծաղկեր էին, և ասիկա եղաւ Քրիստոսէ
տասն և վեց դար առաջ: — Եկողն Պե-
լասգեան ժողովուրդն էր, որ իտալիոյ բո-
ւոր ազգաց դիմակալութեան յաղթելով
տիրեց երկրին, քաղաքներ շինեց, և զօ-
րացուց ամրակառոյց պարիսպներով ու
աշտարակներով, և բերդեր կանգնեց՝ Թե-
րակղզւոյն նախկին բնակիչները հպատա-
կեցնելու համար: Կրօնքն ու կրօնական ա-
րարողութիւնք, արուեստք ու քաղաքային
սահմանադրութիւնք՝ զորոնք պատմագիրք
կ'ընծայեն այս ազգին՝ կը հաստատեն որ
թէ և տարբեր անուններով կը կոչուէր,
սակայն մի և նոյն ազգն էր, Հնոյն Յունա-
ստանի պատմագիրք իբր օտարական ժողո-
վուրդ մը համարեցան զՊելլասգեանս, որ
իր բնիկ երկրէն հեռանալով՝ Նլլադա եկեր
ու նոյն կողման վայրենի ժողովուրդոց՝ լե-
զու, օրէնք, արուեստ, նաւարկութիւն ու
քաղաքակրթութիւն սորվեցուցեր էր: Ա-
փրիկէի հիւսիսակողմը մինչև ցեղիպտոս
բնակող ժողովուրդք և անոնք որ Միջեր-
կրականին ծովափը կը բնակին, Պելլաս-
գեանց մնացորդ աւանդութիւններ ու յիշա-
տակարաններ ունին: Ատլանտիդ կղզին որ
այնչափ հետազօտութեանց ու բնութեանց
նիւթ եղած է, և համբաւեալ 'ի քերթողաց
իր արուեստից, քաղաքական ու կրօնական
սահմանադրութեանց և բնական ճոխու-
թեանց համար, ըստ կործնաց բազում
գիտնոց՝ իտալիոյ մէջ մասը եղած պիտի
ըլլայ, և իրեն նախկին բնակիչքն Պելլաս-
գեանք, — Ինչ պատճառաւ արդեօք ի-
տալիոյ նախահարք ստիպուեցան թողուլ

իրենց ծննդեան երկիրը: Բնութեան այլ-
այլութեանց հետքերն որ իտալիոյ երկրին
վրայ կը տեսնուին, կը պատասխանեն այս
հարցման: Ահա. որ գետնաշարժք ու ծովու
բուռն հոսանքն բաժնեցին երբեմն զԱփի-
լիա՝ Կալապրիայէն, Թողովը երկիւղի ու ար-
հաւրաց խորին աղքեցութիւն մը: Բնա-
կիչք հրաբխի աւերմունքներէն ու մեծա-
մեծ ողորմանց վտանգէն վախճալով, եր-
կար ժամանակ չհամարձակեցան հեռա-
նալ բարձր տեղերէն, ուր կը կարծէին թէ
գտած ըլլան անվտանգ ապահովութիւն
մը: Ուրիշ տեղ ամբողջ ժողովուրդներ ան-
ընդհատ երկրաշարժէ և 'ի հրկիզութեանց
սարսափելով, Թողուցին իրենց հին բնա-
կութեան կողմերը ու նոր երկիրներ ապա-
ստանարան փնտռեցին: Եւ ահա Պելլաս-
գեանք՝ Յունաստան, Ափրիկէ ու Սիրիա պան-
դիստեցան իրենց ազգային բարգաւաճանաց
սերմանքը սփռելով հոն, որով զանազան
անուններով ալ կոչուեցան, և զպատմէ ա-
ւանդութիւնն որ աստուածք պատժել ու-
գելով զՊելլասգեանս իրենց անկարգ բա-
րուցը համար, երկրաշարժիւ ու հրկիզու-
թեամբ, աւերմամբ հրաբխից և ողոր-
մամբ ծովուց ստիպեցին զանոնք երթալ
յաբսոր: Այլ ոչ թէ 'ի մշտնջենաւոր աք-
սոր դատապարտուած էին, այլ պիտի դառ-
նային իրենց հայրենիքը, երբ վերածնու-
նէին իրենց յանցանաց արժանաւոր քա-
ւութեամբ, ինչպէս որ եղաւ:

Պատմութիւնն կը յիշատակէ Պելլաս-
գեան գաղթականութիւնն մը յիտալիա՝
Տրոյիոյ պատերազմին ժամանակ, բերելով
հետը բարգաւաճ արուեստներ և լի իմաս-
տութեամբ քաղաքական օրէնքներ: Շատ
մատենագիրք նոյն գաղթականութեան վը-
րայ խօսելով՝ կը հաստատեն թէ Յունա-
ստանէ եկած ըլլայ: Բայց Պելլասգեանք որ
իտալիա կու գային նոր տեղ փնտռելու,
Յոյն էջին այլ իտալացիք, որ կը վերագոռ-
նային իրենց հայրենիքը հրամանաւ պատ-
գամին, երկար ժամանակ յեղադաւ, յԱփա
և 'ի Լիբիա պանդիստելէն ետքը: Նոյն ա-
տեն Յունաց մէջ արուեստք ծաղկած էին,
և ոչ ալ իմաստուն օրէնքներ ունէին. վասն
զի թէ և վայրենութեան վիճակէն ելած
էին, այլ կը կրէին տակաւին վրանին բըր-
տութեան ու վայրենութեան նշաններ,
ինչպէս կը վկայէ Հոմերոս իր աստուածա-

հրաշ քերթուածոյն մէջ, Եւ երկրորդ հարկ մը չկար որ Յոյնք դադթիւու ելլային այն-պիսի ժամանակ՝ յորում Յունաստան զուրկ էր 'ի մարդկանէ, և քաջքն ու կորովիք պատերազմի հետ էին 'ի Տրոյիս:

Տրոյիոյ տասնամեայ պատերազմը լմրննալէն հոբը, Ենէտս Անքիսէս հօրը և Ասկանիոս որդւոյն հետ թողուց ասիական ասիոնքը: Ապողոնի ակառգամ հարցուց և պատասխան ընդունեցաւ թէ՛ Ապալինէ այն երկիրը՝ ուսկից երբեմն քոս հարքդ տարագրեցան: Ծերունին Անքիսէս կարծելով թէ Կրետէ ըլլայ այն երկիրը, առանց յապաղելու սկըսաւ կանգնել Պերգամէա քաղաքը: Բայց հագիւ թէ ձեռք զարկեր էր գործոյն՝ ահաւոր հիւանդութիւն մը սկըսաւ կոտորել իր մարդիկը:

Ենէտս իմանալով յանուրջս 'ի Դից, թէ Ապողոնի նշանակած երկիրն Կրետէն չէ այլ Իտալիա, դարձաւ նորէն իր նաւը: և եկան նախ 'ի Աիկլիա և ապա 'ի Տրեբի: Եւ ասիկա վերջին դադթականութիւնն եղաւ Տրոյա — պելասգեան, որ շփոթեցաւ յունականին հետ, որոնք Թերակղզւոյն հարաւային կողմերը բնակելով և հօնքիչ առնելուան մէջ բազում գաղթականութիւններ հաստատելով, անուանեցին այդ երկիրը Մեծ-Յունաստան:

Ինութեան ահաւոր այլալուծենէ առաջ եղած իտալական ճարտարապետութեան վրայ ամենեւին տեղեկութիւն մը չունինք: Ինչոյն յիշատակութիւն կ'ըլլայ 'ի պատմութեան կնկրոպեան արուեստին, Աիկլիոյ իտալական Թերակղզիէն բաժնուելէն ետքը: Ասոր գիւտը Որիոն անուն Աիկլիացւոյն կ'ընծայուի, որ ծովուն ողողմանց առջին թումբ մը բարձրացնելու գիտմամբ որ միշտ նորանոր փնաններ կը սպառնար, Բելլորոյ հրուանդանին ոտքը ամրալէն թումբ մը բարձրացուց և մահնան մը կառոյց՝ նուիրելով Պոսիդոնի ծովու չաստուածոյն, որպէս զի պաշտպանէ գիրկէն անոր փնաններէն: Այդ արուեստն այն պատճառաւ զուցէ կիկրոպեան ըսուեցաւ, որովհետեւ շինուածքն հսկայածէ էր, և կամ Որիոն Կեկրոպայց կամ հսկայից ցեղէն էր: Պելասգեան ճարտարապետութեան յառաջդիմութեան յայտնի վկայք են ոչ միայն շինուածոց մնացորդներն որ կը տեսնուին ցարդ 'ի Վորդոնա, 'ի Ֆիէզլէ, 'ի

Վոլչերրա, այլ և մեհենաց ու շիրմաց կոտորքն որ 'ի Տարգուինիա, ինչպէս նաեւ ջրմուղներու մնացորդքն, զորոնք շինելու համար բազում ուսումն ու փորձառութիւն կը պահանջուի:

Ք

Յունաստանի ճարտարապետական ամենահին յիշատակներն Տերինտոսի ու Միկենայ պարիսպներն են: և Պաւսանիոս կը պատմէ թէ կառուցած ըլլան զանոնք Կիկրոպայք ու Պելասգեանք: Այսիկ զատ կառանգէ դարձեալ նոյն պատմագիրն թէ՛ Ազրուսս և Իպերբիոս, երկուքն ալ Աիկլիաիցիք, շինած ըլլան նոյն քաղաքաց արքունի պալատները: ահա իտալական արուեստն և իտալական արուեստաւորք 'ի Յունաստան: Յայտնի է ամենուն թէ ինչ էր այս կողմերի ճարտարապետութեան վիճակն Տրոյիոյ պատերազմին ժամանակ: Թէ որ Դեմիքեայ մեհենան և Աթէնքի Արիստպագոսը կաւէ ամենախեղճ խրճիթներ էին, թէ որ աստուածութիւնն կը ներկայանային յանտաշ և 'ի խոշոր վիմաց, անտարակոյս Հոմերոսի նկարագրած պալատներն՝ մեծագին մարմարիոնէ չէին, և ոչ ալ գեղարուեստ սիւներով զարդարուած: Աքիլլեայ անմահանուն երգիչն կը զարմացնէ զմեզ երբ կը նկարագրէ իր դիւցազնոյն համբաւաւոր վահանին արուեստական զարմանազոր՝ գեղեցկութիւնը, զոր շինել էր Հեփեստոս: Բայց այդքան զարմանալի, այդքան աստուածային գործ մը չէր, այլ պատմաբան քերթողին մտաց ծնունդն էր:

Տրոյիոյ տասնամեայ պատերազմը վեր 'ի վայր ըրեր էր բոլոր Յունաստանի տէրութիւնները: Թագաւորք և իշխանք ցեղից՝ պատերազմէն ետքը զառնալով իրենց հայրենիքը, անխնայութեան մէջ գտան զայն, և ժողովուրդք որ միշտ հետեւեալուտ են նորութեան՝ պատրաստ էին յապտամբութիւն: Խառնակութիւնն սաստկանալով՝ զանազան մերձաւոր ազգեր արշաւեցին 'ի Յունաստան, փոխանակելու զինան վանելով գիրենք, կամ խառնուելու անոնց հետ: Եկան նախ գորիկեան ու ետողեան գաղթականութիւնքն, և վանեցին զԱքէա-յիս իրենց բնակարանէն: ետքը եկան Յու-

նիացիք, թողլով զԱտտիկէ իրենց ծննդեան երկիրը, և մաս մի ապաւինեցան առ Աթինացիս՝ որոց հետ համացեղ էին, և մաս մ'ալ գրաւեցին Փոքր Ասիոյ այն մասը՝ որ ապա Յոնիա կոչուեցաւ ըստ իրենց անունը, Թագաւորական ցեղերն հալածուելով՝ բաց 'ի հեռաքնակ Նախորոսէն, ամեն կողմ՝ հասարակապետութիւն հաստատուեցաւ, յորոց կազմեցաւ ապա զօրավոր գաշնակցութիւն մը, Զինուց այս շախ շառամանց ու այնչափ փոփոխութեանց մէջ գեղարուեստը չկրցան յառաջագիմել:

Հոմերոս՝ չարժիչն յունական հանճարոյ, իր պատմական քերթուածովը ազգու մը զուրմ մը տուաւ գեղարուեստից յառաջագիմութեան և մասնաւորապէս ճարտարապետութեան, որ յառաջագոյն կրօնից միայն նուիրուած ըլլալով, կոչեցաւ յայնժամ ոչ ինչ ընդհատ սրբազան և ազնուական պաշտօնի մը, այսինքն յիշատակարաններ կանգնելու 'ի պատիւ քաջ և՛ առաքինի քաղաքացեաց, ոչ միայն անունին և չքնաղ գործերին անմահացնելու համար, այլ և կենդանի պահելու ապագայ սերնդոց մը տաց մէջ հայրենեաց համար աշխատող և անոր սիրոյն համար կենսքերնին զոհող դիւցազանց յիշատակը և անոնց հետեւելու պարտաւորութիւնը: Բարւոյն սերմը ցանուելով ժողովրդեան սրտին մէջ որ երկրպագու էր գեղեցկութեան, քիչ ատեն նէն արգիւնստօրեց հարիւրապատին: Անկախութեան ու ազատութեան հոգին գեղեցկութեան զգածման հետ միանալով, ըրաւ զՅոյն արուեստաւորաց ժողովուրդ մը. որուն հանճարը չկաշկանդուելով յոչ մի արգելից և կապանաց, բարձրացոյց գեղարուեստս յայն աստիճան կատարելութեան՝ որ մինչև ցայսօր անհասանելի է:

Յունաստանի մէջ ծաղկող ճարտարապետութեան առաջին ոճն դրիկիական եղաւ: Եւրոստականն կամ գոստակեանն, զոր տարին 'ի Յունաստան իտալացի արուեստաւորք, և շինեցին հօն արքունի պալատներ ու քաղաքաց պարիսպներ, եւ քէն աւելի ևս ճոխացաւ ու ձեւաւորուեցաւ դրիկեան զարդերով, որով նոր ոճ մը ստեղծուեցաւ՝ պահելով եւրոստականին խառութիւնը և վսեմ պարզութիւնը:

Զներ սխալիւր հիթէ ըսելու ըլլանք որ Դուրացիք եղիպտական չէնք մ'առին իրենց զարդերը, և ապա իրենք կատարեալ միաձուլեան մէջ գրին ու զարդարեցին: Եւգիպտական Թագաւորի մը շիրմին մէջ որ կը վերաբերէր վնասասաներոյ արքունական ցեղին, որ Թագաւորեց Փարաւսնեանց երկրին վրայ քսան դարէ աւելի՝ Քրիստոսի թուականէն առաջ, կը գտնուի սինազարդ գուրիթ մը, որուն սինեերն սաւան և վեց կարգ խողովակաձեւ շինուած են, և կը բարձրանան գետնէն առանց հիման. չունին խոյակ, և որոց վերի մասին լայնութիւնն հաւասար է ստորին մասին լայնութեան: Մակասեան վերին մասը գործուած է ատամնակիւտաձ զարդերով, կտրի հեռաւորք յիւրեաց: Այս սինեերն անհակառակելի փաստ մ'են, թէ ճարտարապետութեան արուեստն մեծապէս յառաջագիմել էր նոյն ատեն:

Յոնիացիք մտուցին ճարտարապետութեան մէջ զարդերով ճոխ որոն ոճ մը, վայելուչ քան զգորիկեանն՝ 'ի համեմատութիւնս, որ և յանուն գտողաց յոնիական ըսուեցաւ: Բայց զարմանաց արժանաւորն կորնթեան ոճն է՝ որ գերազանցեց զքնաւս չքաղութեամբ, վայելչութեամբ ու համեմատութեանց ճշգրտութեամբ. և ասիկա յունական անհամեմատ հանճարոյն գիւտից մէջ գերազոյնն եղաւ:

Որչափ յառաջեց քաղաքականութիւնն և ծաղկեցան յունական հասարակապետութիւնք նիթիսպալէս ու բարոյապէս՝ արդիւնք իմաստուն օրինաց և զինուց զօրութեան, հասան շուտով գեղարուեստը 'ի բարձրագոյն ծագ կատարելութեան: Ասկէ վատ պարզ ու ջինջ երկիրն, խաղաղ ու քաղցր օդն, և միշտ ծիծաղկոտ ու առատապէղ բնութիւնն, զարմանալի համաձայնութեամբ օգտակար ազդեցութիւն մ'ըրին այդ ժողովրդեան վրայ, որ եռանդուն էր երեւակայութեամբ, և վատ 'ի սէր գեղեցկութեան ու հայրենեաց, ազատութեան ու ազգ մը՝ նկատելով նոյն ժամանակն ու ժողովուրդը՝ որ յունականին պէս հարուստ ըլլայ արուեստից հրաշալի գործերով: Աթէնք՝ որ չքնաղ աթոռ եղաւ գեղարուեստից ու ժողովարան Յունաստանի ամենընտիր հանճարոց — սկսաւ ծաղկիլ ու

բարգաւաճել, երբ խորտակելով բռնակալաց լուծը, այսինքն Պիսիստրատեսայ և իր որդւոց, ձեռք բերաւ զազատութիւն։ Քիչ ատեն ետքը իր քաղաքացիները Միլաթիացեայ առաջնորդութեամբ խորտակեցին Մարաթոնեան զաշտին վրայ պարսկական փաղանգները և սպասեցին Հասարակաց Հայրենիքը ի գերութիւնէ զոր կը սպառնար Գարեհ։ Քանրքսէս իր հօրը եղած նախատանաց ուղելով վրէժխնդիր ըլլալ ու հպատակեցնել իրեն զՅոյնս, կը ժողովէ միլիոն մը քաջամեծն պատերազմական զօրք և կը յարձակի Յունաստանի վրայ։ Անցնելով Քերմոպիլեայ անցքը, ուր կ'ընկնայ Լևոնիգաս իր պատերազմական ընկերներովը, և յաղթելով ամեն ուրեք ոչ զինուոց զօրութեամբ այլ մատուցեամբ, կ'արշաւէ ընդ ամենայն Յունաստան, մահ և աւեր սփռելով ամեն կողմ։ Աթէնք թողուելով իր քաղաքացիներէն, հրոյ կը տրուի ու կը կործանի։ Քենմիստովէս ՚ի Ֆուրսն Սալամինայ, Արիստիդէս և Պաւսանիաս ՚ի դաշտս Պլատէայ, կը յաղթեն ու կը ցրուեն զթշտամին և կը ջլատեն ասիական միապետին զօրութիւնը ու գոռոզ Հպարտութիւնը։ Աթինացիք դառնալով իրենց Հայրենի երկիրը, կը շինեն ու կը նորոգեն զայն նորէն այն Հարստութեամբ զոր թողեր էր Պարսիք բանակն Յունաց ձեռքը զահաւելժ փակխտեամբ։ Կը բարձրանան զողջեան յոջնչէ մեծակառուց պալատք ու մեհանք, թատրոնք ու յաղթական կամարք, և քանդակագործք ու նկարապաճոյց կը գեղեցկանայ Մարաթոնի դիւցազանց Հայրենիքը։ Գեղարուեստից ոսկեդարն կը ծնանի յայնժամ ՚ի Յունաստան. և Աթէնք գերազանցելով միւս քաղաքները ոչ միայն ՚ի քաղաքական կարգադրութիւնս այլ և ՚ի գեղարուեստս, կը վերանայ ու բարձրանայ Պերիկլէսի ժամանակ մեծութեան ու փառաւորութեան ծայրը։

Նշոյն ատենները աթենացի երիտասարդ մ'ազնուազարմ ու սիրելի ժողովրդեան, որուն իշխանութիւնն ու հեղինակութիւնն աւելցեր էր պաշտպանելով մեծամեծաց հակառակ կուսակցութեան իրաւունքները, ձեռք կը բերէ Հասարակապետութեան ծայրագոյն իշխանութիւնը։ Այս երիտասարդն Պերիկլէսն էր, որ քաջաբան ճարտարեսութեան հետ՝ որ զամենքը առ ինքն կը ձգէր, ունէր զօրաւոր հանճար մը, հասա-

րակապետութիւնը կառավարելու մեծագոյն յաջողութեան հետ մեծ ուղղադատութիւն։ Վեհանձն ամենուն հետ, և առատաձեռն առ արուեստաւորս։ Ապահով իր քաղաքացեաց ձեռնտութեան վրայ, նա որ միտքը դրեր էր իր Հայրենիքը գեղարուեստից տաճար մ'ընելու, ձեռք կը դնէ հաւաքակաց գանձոն, և անով կը բարձրացնէ մեծակառուց յիշատակաւորանքեր։ սրբազան տեղերը ու Հասարակաց շէնքերը հոյակապ արձաններով կը զարդարէ, և Պերիկլէս թեմակները գեղեցիկ պատկերներով կը ճախացնէ, ներկայացնելով ազգային պատմութեան մեծամեծ գործերը։ Մասնաւոր կերպով նպատաւորեալ ՚ի բնութիւնէ, որ իր անկշիռ պարգևներովը զարդարեր էր զՊերիկլէս, բարաւոր եղաւ նաև անով՝ որ իր մեծամեծ գործոց յաջողութեան արժանաւոր ընկեր մ'ալ գտաւ՝ զՓիդիաս, քաջանուն արուեստաւոր նոյն և ապա ժամանակաց, ճարտարապետութիւնն ընծայեց յայնժամ ՚ի լոյս դարմանալի գործեր, որոց վրայ վայելչութիւնն ու գեղեցկութիւնն միացած էին ամբողջութեան հետ. և անոնց աւերակներն որ մինչև ցայսօր կը տեսնուին, կրնան մեզի պայծառ դադափար մը տալ Պերիկլէսի դարուն մեծութեան։

Յունական ճարտարապետութեան ծանօթ գեղեցկագոյն գործն Պարթենոնն է, զոր շինել տուաւ Պերիկլէս, ճարտարապետն էին Նիկիտիոս ու Կալիստրատոս, Փիդիաս ալ զարդարեց հոյակապ արձաններով։ անանկ որ լամարդին Գաղղիացին այդ մեհանքը աշխարհիս ամենէն աւելի կատարեալ քարաշէն բանաստեղծութիւնը կ'անուանէ։ Պարթենոնի աւերակները ամեն տեսողաց տարմանքն կը զարթուցանեն, և որոց վրայ կը տեսնուի արուեստի յետին կատարելութիւն։

Պերիկլէսի մահուանէն ետքը, անվերջանալի տարաձայնութիւնք ու պելոպոնեսական արիւսանհեղ բանատեղծութիւնք որ տեսեցին քսան և եօթն տարի, վար առին զԱթէնս իր փառաց ու զօրութեան բարձր աստիճանէն՝ առ որ հասնէր էր զինքը իր մեծանուն քաղաքացոյն անհամեմատ հանճարն, և ստիպուելով խաղաղութիւն խնդրել Սպարտայէն՝ իր նախանձորդ յոսերիմ թշնամիէն, ծանր ու նուաւ տացուցիչ պայմաններ դրուեցան վրան։

Յայնժամ կորսրնցոց Աթէնք իր գերազա-
հութիւնը Յունաստանի վրայ՝ զոր արժա-
նապէս ստացեր էր երբեմն իր իմաստու-
թեամբն ու գինուց զօրութեամբ։ Բնկան
գեղարուեստը, և կորստելով այն վնաս և
աղնուական մտածութիւնն աւանդելու յետ-
նոց յիշատակարանս։ Թշնամեաց յաղթող
գիւցազանց և անուանի քաղաքացեաց ա-
նունը ու գործերը, հանճարն այլ ևս չի
բորբոքեց Յունաստանի արուեստաւորաց
եռանդը։ Բայց սպա Աթէնք՝ կոնոնի ձեռ-
քով յաղթելով Սպարտացւոց նաւատոր-
մին կիւթնեայ ջուրց մէջ, ազատեցաւ այն
լուծէն որով կապեր էր գնա երբեմն լակե-
զեմոն, և պարտեալ քաղաքաց աւարեն-
րով շինեց միւսանգամ իր կործանեալ պա-
րիպները։ Արուեստը և մասնաւորապէս
ճարտարապետութիւնն ծաղկեցաւ նորէն.
և Փարոսի աշտարակը կը վկայէ թէ վերա-
նորոգեցաւ յայնժամ Պերկլէշի դարուն
յունական արուեստին հրաշալիքը։

Արուեստից վերջին փառաւոր ժամա-
նակն յորում յունական հանճարն փայլե-
ցաւ իր բոլոր պայծառութեամբն, մակեդո-
նեան գիւցազին թագաւորութեան ժամա-
նակն եղաւ։ Պատերազմասէր բայց միան-
գամայն սիրող էր արուեստից. ուստի ա-
րուեստաւորը շարունակ իրեն հետ էին ոչ
միայն արքունեաց մէջ, այլ նաեւ երբ ար-
շաւեց յԱսիա. յանգուզն զործ, որ յառաջ
քան զՄեծն Ալեքսանդր ոչ ոք փորձեր էր։
Արեւելեան երևակայական ճարտարապե-
տութիւնն, Հնդկաստանի շինուածոց գե-
ղեցկութիւնն ու մեծութիւնն՝ կրթեցին
յունական արուեստաւորները նորանոր
գաղափարներով. և թէ որչափ սղոցեցու-
թիւն ունեցաւ վրանին, յայտնի կը տես-
նուի ըրած գործերնէն։ Տիրոսի յարձակ-
ման ատեն, ամենահաստատ թուժքով
— ճամբրիտ գօրծ կիկլոպեան — միացու-
ցին զկղզին ցամաքին հետ. ուստի Ալեք-
սանդր որ նաւատորմիլ չուէր, այն թում-
բով կրցաւ յարձակիլ քաղաքին վրայ։ Մա-
կեդոնացի թագաւորն հասնելով մօտ այն

տեղը՝ ուր Նիզոսի ջուրերն ձով կը թա-
փին, հրամայեց ճարտարապետաց որ հե-
տը կու գային, քաղաք մը շինել հօն, և
Ալեքսանդրիա՝ զարմանալիք արուեստին,
բարձրացաւ յանակնկալս, հոյակապ ու մե-
ծագործ շէնքերով. և օգն ալ ամենաողիշ-
էր, վասն զի ճարհաներն այնպիսի իմաս-
տութեամբ շինուեցան որ քամին շարունակ
պտտելով ճամբաներուն մէջ կը մաքրէր
զօգն։

Մեծատարած կայսրութիւնն զոր Ալեք-
սանդր կանգնեց բայց չի հաստատեց, իրեն
մահուամբն անկարողաց ձեռք ընկնալով՝
կործանեցաւ ու ոչնչացաւ. որուն մեծու-
թեան ու զօրութեան յիշատակը միայն
մնաց մեզի, որ կը սորվեցնէ թագաւորաց
որ բռնութիւնամբ կամ սրով բարձրացած
գահն, թէ որ իրեն նեցուկ չունենայ ժողո-
վրդոց սէրը, կ'ընկնայ երբ փտտի կամ
խորտակի այդ սուրը։ Յունաստանի քա-
ղաքներն լսելով մեծ աշխարհակալին մա-
հը, ազատութեան աղաղակը բարձրացու-
ցին. և անվերջնայի տարածայնութիւնը
ձգեցին դարձեալ այդ եզակւան երկիրը ու
ժողովուրդը թշուառութեան մէջ։ Այն ա-
տեն գեղարուեստից հանճարը թողոյց իր
մայրենի երկիրը, և առանձնացաւ աւելի
հանգարտ ու հիւրընկալ երկնից տակ. և
եթէ փայլեցաւ նորէն ժամանակ առ ժա-
մանակ, նմանեցաւ փայլական որ կը փայլի
իր մայրենի ամպէն և մէկէն կը լիջանի։ Ա-
թէնքի ու կորնթոսի գարոցաց արուես-
տաւորք գնացին յԱսիա, յԵգիպտոս, ի Սի-
կիլիա և մասնաւորապէս ի Հռովմ. և ա-
մեն կողմ ընդունուեցան սիրով ու պաշտ-
պանութիւն գտան. և այսպէս յունական
արուեստն տարածուեցաւ ու պտղաբերեց
ամեն կողմ աստեց ձեռքով։ Անկէց ետքը
ալ չի ծաղկեցաւ Յունաստան. իր քաղաք-
ներն կործանեցան ու յիշատակարաններն
տապալեցան, և խիստ գերութեան լուծն
ծանրացաւ իր ժողովրդեան վրայ. նախ
Հռովմայեցւոց ծառայեց, ապա Բարբարո-
սաց և վերջապէս Տաճկաց։